

Agnieszka Targońska

WYSTRÓJ RZEŹBIARSKI KAPLIC
KALWARII WARMIŃSKIEJ W GŁOTOWIE

Kalwaria w Głotowie, zwana też Warmińską Jerozolimą, stanowi przykład XIX-wiecznej realizacji tego typu na terenie Warmii. W Kalwariach obrazowo i plastycznie przedstawiano osoby i zdarzenia związane z Męką Chrystusa. Twórcy skorzystali z usług Mayersche Hofkunstanstalt, firmy specjalizującej się w sakralnej sztuce architektury, rzeźby i malarstwa, którą w 1847 roku założył w Monachium Joseph Gabriel Mayer.

Głotowo znane jest z sanktuarium poświęconego kultowi eucharystycznemu oraz przyległego do niego XIX-wiecznego założenia kalwaryjnego. Kalwarię w Głotowie, zwaną też Warmińską Jerozolimą, usytuowano w malowniczym wąwozie rzeki Kwieli, dopływie Łyny. Inicjatorem jej budowy był zamożny mieszkaniec Głotowa Jan Merten. Odbył on pielgrzymkę do Ziemi Świętej, a po powrocie podjął pomysł budowy w rodzinnej wsi[1] krajobrazowej kalwarii, która miała stanowić odwzorowanie jerozolimskiej Drogi Krzyżowej. Z pielgrzymki przywiózł kamyki z poszczególnych stacji Drogi Krzyżowej, które umieszczono we wnętrzu każdej z kaplic w Głotowie, na przeciwległej ścianie do wejścia, z przedstawieniem Narzędzi Męki Pańskiej (Arma Christi). Do dziś zachowały się nielicznie, tylko w kilku kaplicach. Całe założenie zajmuje 7 hektarów.

1 A. Grunwald, *Parafia Głotowo*, reedycja broszury wydanej nakł. Guttstädter Zeitung w 1931 r., [w:] *700 lat Głotowa. Materiały sesji naukowej*, Głotowo 2014, s. 47–48.

1. Głotowo, Kalwaria Warmińska. Kamyki z Ziemi Świętej. Fot. Agnieszka Targońska, 2016.

2. Głotowo, Kalwaria Warmińska. Kaplica stacji XII. Fot. Agnieszka Targońska, 2022.

Budowę kalwarii rozpoczęto 18 lipca 1878 roku, a na miejsce wybrano pobliski wąwóz rzeki Kwieli. Prace nadzorował ówczesny proboszcz ksiądz Ferdynand Engelbrecht, a po jego śmierci, od 1893 roku, ksiądz Donatus Steisohn. Wąwóz pod Kalwarię przekształcano za pomocą odręcznych prac, dbając przy tym, by wiernie naśladować długość i nachylenie Drogi Krzyżowej z Ziemi Świętej[2]. Założenie składa się z 14 Stacji Drogi Krzyżowej, uzupełnionych na początku XX wieku o Grotę Matki Bożej z Lourdes ze źródłem oraz kaplicę Modlitwy Jezusa w Ogrójcu. Kaplice usytuowano wzdłuż głównej alei parkowej, która prowadzi lekko zróżnicowaną ścieżką przy rzece, przecinając ją przy stacji VI. Od stacji VII droga szeroką serpentyną prowadzi na wzgórze Golgoty, gdzie znajdują się stacje od XII do XIV.

Mieszkańcy wspierali prowadzone działania nie tylko modlitwą i pomocą fizyczną, ale także licznymi ofiarami, które umożliwiały prowadzenie prac. W piątek 18 maja 1894 roku, po wielu latach pracy, doszło do poświęcenia Kalwarii, dokonał tego ówczesny biskup warmiński Andrzej Thiel[3]. W 1927 roku dokonano renowacji kaplic i znajdujących się w nich grup rzeźbiarskich[4]. Odmalowano figury autorstwa Buscha

2 Stopniem odwzorowania miar z Ziemi Świętej w Kalwarii Głotowskiej zajmowała się M. Swaryczewska, *Powstanie Kalwarii Warmińskiej w Głotowie*, [w:] *Głotowo 700…*, dz. cyt.; odwzorowanie miar w innych kalwariach zob.: Z. Bania, *Święte miary jerozolimskie. Grób Pański, Anastasis, Kalwaria*, Warszawa: Neriton 1997, s. 80–99; E. Bilska-Wodecka, *Kalwarie europejskie. Analiza struktury, typów i genezy*, Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, 2003; J. Więckowiak, *Kalwarie barokowe w Polsce*, Gdańsk; Wejherowo: Color Graf, 2006. Aut. skonfrontowała je z własnymi badaniami terenowymi Kalwarii Głotowskiej.

3 A. Grunwald, *Parafia Głotowo*, dz. cyt., s. 47–48.

4 Tamże, s. 47.

i Fuhrmanna, co oznacza, że dotyczyło to przedstawień wykonanych w terakocie[5]. W trakcie ostatniej wojny niektóre ze stacji uległy częściowemu zniszczeniu. Dzięki staraniu powojennych proboszczów i parafian ubytki udało się naprawić. Od 2004 roku etapami prowadzi się prace konserwatorskie kapliczek Kalwarii wraz z wyposażeniem[6].

3. Głotowo, Kalwaria Warmińska. Sygnatura na korpusie figury żołnierza z grupy rzeźbiarskiej stacji V (Szymon Cyrenejczyk pomaga Jezusowi w niesieniu krzyża). Fot. Agnieszka Targońska, 2022.

4. Głotowo, Kalwaria Warmińska. Kaplica stacji XI. Fot. Agnieszka Targońska, 2022.

Kaplice są rozbudowanymi założeniami architektonicznymi o cechach stylowych neoromańskich i neogotyckich. Przeważają założenia na planie prostokątnym, o cokole z kamienia narzutowego, ściany wymurowano z cegły ceramicznej na zaprawie wapienno-piaskowej, dach pokrywa dachówka ceramiczna esówka lub blacha. Założenia stacji IV, X i XI mają formę sześcioboczną. Wnętrza wszystkich kaplic wykończono wyprawą tynkarską cementowo-wapienną oraz wapienno-piaskową, na którą naniesiono pobiały i warstwy malarskie w postaci dekoracyjnych polichromii, wykonanych farbami wapiennymi[7].

We wnętrzach kaplic znajdują się grupy rzeźbiarskie rozbudowane pod względem kompozycyjnym. Wyposażenie rzeźbiarskie kaplic Kalwarii Warmińskiej datowane jest na lata 1878-1894[8], kaplice VI–XIV powstały między 1878 a 1881 rokiem,

5 Tamże, s. 48.

6 Pozwolenia WKZ znajdujące się w zasobach Archiwum Warmińsko-Mazurskiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie.

7 A. Marszałkowska, M. Cholewka, Dokumentacja badań konserwatorskich. Kaplice Stacji Drogi Krzyżowej w zespole Kalwarii Warmińskiej Sanktuarium Najświętszego Sakramentu w Glotowie. Badania konserwatorskie grup rzeźbiarskich i polichromii wnętrz kaplic, Olsztyn 2008, s. 23–24 (mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie).

8 Ch. von Fisenne-Lindenblatt, *Der Kalwarienberg in Glottau*, [w:] *Ermlandbuch*, Münster: Bischof-Maximilian-Kaller-Stiftung, 1991, s. 80, 81.

5. Głotowo, Kalwaria Warmińska. Figura anioła z wyposażenia kaplicy stacji IX (Jezus upada pod krzyżem po raz trzeci).
Fot. Agnieszka Targońska, 2022.

6. Głotowo, Kalwaria Warmińska. Grupa rzeźbiarska stacji III (Jezus upada pod krzyżem po raz pierwszy).
Fot. Agnieszka Targońska, 2022.

a kaplice I–IV w latach 1882–1894[9]. Kalwaria liczy łącznie 61 figur obrazujących postaci ze scen Męki Pańskiej, o naturalnej wielkości człowieka lub 3/4 tej wysokości, należy dodać do tego 30 figur aniołów towarzyszących scenom. Przedstawienia składają się średnio z 4 do 6 figur w jednym ujęciu, towarzyszą im dodatkowo dwa anioły, które prezentują banderole z fragmentami z Pisma Świętego.

Grupy rzeźbiarskie są dynamicznymi kompozycjami figuralnymi złożonymi z pełnoplastycznych form rzeźbiarskich. W przedstawieniach figuralnych widoczny jest miękki modelunek, a sposób opracowania szat podkreśla układ draperii. Większość rzeźb prezentuje postaci ujęte w ruchu, o zindywidualizowanych rysach, w których poprzez ukazanie odpowiednich gestów wraz z wykończeniem polichromii trafnie zobrazowano emocje, na przykład rozpacz Matki w scenie ze stacji IV. Powstałe grupy rzeźbiarskie odwołują się do estetyki akademickiej, z wzniosłymi tematami, między innymi religijnymi.

Figury w kaplicach od I do V wykonano z terakoty, bazę stanowi stelaż ze splotu drutów, a każda postać składa się z kilku elementów łączonych metalowymi

9 A. Marszałkowska, M. Cholewka, Dokumentacja badań…, dz. cyt. s. 3.

czopami. Powstanie każdej z tego rodzaju figur wiązało się z dużym nakładem pracy artysty, gdyż dana postać musiała zostać najpierw zaprojektowana i opracowana w glinie, materiale plastycznym, w którym można było nanosić poprawki. Następnie na takim modelu wykonywano gipsową formę, tak zwaną matkę, którą dla dokładności wykonania i usprawnienia pracy dzielono na fragmenty, każda z nich miała kształt danej części ciała postaci. Tak mogły powstać zamykane formy na przykład rąk, głów, tułowia czy innych części ciała, które wypełniano właściwym materiałem, na przykład terakotą, a następnie po zastygnięciu czy zawiązaniu demontowano z właściwego elementu formę, dopracowywano szczegóły i w przypadku ceramiki wypalano w piecu. Wówczas element gotowy był do wykończenia, czyli zabezpieczenia podłoża i pokrycia polichromią. Taki sposób produkcji umożliwiał wykonanie kilku różnych elementów w jednym czasie oraz pozwalał na multiplikację form, co usprawniało pracę[10].

7. Głotowo, Kalwaria Warmińska. Grupa rzeźbiarska stacji VI (Weronika ociera twarz Jezusa). Fot. Agnieszka Targońska, 2022.

Natomiast figury w kaplicach od VI do XIV wykonano w drewnie, każda z nich składa się z kilku elementów, niekiedy daną część ciała opracowano w kilku kawałkach drewna, w tym przypadku widać połączenia za pomocą gwoździ i kołków. Wszystkie rzeźby pokryto barwną polichromią na zaprawie gipsowo-klejowej[11]. Ze względu na zastosowany do wykonania rzeźb materiał niewątpliwie wymagały one dużo więcej uwagi niż realizacje w terakocie oraz indywidualnego podejścia i wprawnej ręki. Konstrukcja każdej z figur z kilku elementów umożliwiała ich łatwy transport z miejsca produkcji do Głotowa, do czego prawdopodobnie wykorzystano kolej.

Część rzeźb opracowanych w drewnie, znajdujących się w kaplicach od VI do XIV, wykonana została przez Mayersche Hofkunstanstalt[12] [Mayerowski zakład sztuki] z Monachium. Wiemy to z zachowanych sygnatur warsztatowych, znajdujących się w mało widocznych miejscach na cokołach, na których umie-

10 A. Fontaine, *Die religiösen Terrakotta-Bildnisse aus den „Kunstanstalten" des 19. Jahrhunderts*, Norderstedt: Books on Demand, 2016.

11 A. Marszałkowska, M. Cholewka, Dokumentacja badań…, dz. cyt., s. 16.

12 Mayersche Hofkunstanstalt utworzył w Monachium w 1847 r. Joseph Gabriel Mayer, wówczas pod nazwą „Kunstanstalt für kirchliche Arbeiten" [zakład sztuki kościelnej] jako rzeźbiarskie atelier. Później rozszerzono działalność o malarstwo na szkle, a także o dział mozaiki. Firma funkcjonuje do dziś, prowadzi ją piąta generacja Mayerów. [przyp. red.]

8. Głotowo, Kalwaria Warmińska. Znak cechowy na cokole grupy rzeźbiarskiej stacji XI (Jezus przybity do krzyża). Fot. Agnieszka Targońska, 2022.

9. Strona tytułowa katalogu Mayer'sche kgl: privileg Kunstanstalt plasticher Arbeiten am Stiegelmeierplatz No. 1. in München. Źródło: https://books.google.pl/books?id=5VRSAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [data odczytu: 21 sierpnia 2022].

szczono figury. Treść znaku jest następująca: Mayer'sche k. Hof-Kunstanstalt München, napisowi towarzyszy umieszczony po lewej stronie znak cechowy. W środowisku duchownych warmińskich szeroko znany był katalog wydany przez Josepha Gabriela Mayera[13], w którym zebrano grafiki przedstawiające propozycje wizualne realizowanych przez warsztat zamówień, na przykład różnego typu figury, grupy rzeźbiarskie, nastawy ołtarzowe i inne elementy wyposażenia sakralnego[14]. Na jego podstawie można było złożyć zamówienie na konkretny rodzaj wyposażenia. Realizacje tego warsztatu znajdują się nie tylko w Głotowie, ale również między innymi w kościele Najświętszego Zbawiciela i Wszystkich Świętych w Dobrym Mieście[15], kościele Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Orzechowie[16] czy kościele Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Lidzbarku Warmińskim.

13 J. G. Mayer, Mayer'sche kgl. privileg: *Kunstanstalt plastischer Arbeiten am Stiegelmeierplatz No. 1. in München*, [Umschlagt.]: Katalog für Statüen aus Steinmassa, München: Mayer, [ca. 1870].

14 https://books.google.pl/books?id=5VRSAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [data odczytu: 21 sierpnia 2022]. Pomocą w dotarciu do katalogu była informacja o odnalezieniu w aktach parafialnych z lat 1870–1900 fragmentu takiego katalogu z 1876 r. przez uczestników obozu naukowego „Głotowo 2006".

15 Kolegiata i kościół Najświętszego Zbawiciela w Dobrym Mieście. Karta ewidencji zabytków ruchomych, oprac. I. Liżewska, Olsztyn 1996 (Archiwum WUOZ w Olsztynie).

16 Kościół parafialny Niepokalanego Poczęcia NMP w Orzechowie. Karta ewidencji zabytków ruchomych, oprac. I. Liżewska, Olsztyn 2000 (Archiwum WUOZ w Olsztynie).

Joseph Gabriel Mayer urodził się 18 marca 1808 roku w Gebrazhofen, miasteczku należącym wówczas do Bawarii, zmarł 16 kwietnia 1883. Był synem piekarza Andreasa Mayera. Dzięki miejscowemu proboszczowi, który zauważył jego talent artystyczny, rozpoczął naukę. Po ukończeniu wiejskiej szkoły kształcił się dalej u Franza Eberhardta, później przebywał u brata Konrada Eberhardta w Monachium. Od czerwca 1829 roku przez kilka lat był uczniem stolarza u Leonharda Glinka w Monachium. Wiosną 1832 roku zdał egzaminy i przyjęto go do Królewskiej Akademii Sztuk Pięknych, gdzie mógł rozwijać swój talent, szkoląc się w kierunku malarstwa, był uczniem Josepha Schlotthauera. Po 1836 roku pozwolono mu na samodzielną działalność. W 1847 roku Mayer otworzył Mayersche Hofkunstanstalt, firmę specjalizującą się w sztuce architektury, rzeźby i malarstwa. Zakład wykonywał Drogi Krzyżowe, figury świętych, inne chrześcijańskie rzeźby oraz konstrukcje ołtarzowe. Od 1860 roku do oferty firmy włączono witraże. Zakład prężnie się rozwijał. W 1865 roku otwarto pierwszy oddział firmy w Londynie. Firma z czasem rozrosła się do 500 pracowników i była znana na całym świecie. Spółkę przejął syn założyciela Franz Borgias Mayer (1848–1926), potem Anton (1886–1967), Karl (1889––1970) i Adalbert (1894–1987). W 1888 roku powstało nowe biuro w Nowym Jorku. W 1892 roku Mayersche Hofkunstanstalt otrzymał tytuł nadany przez papieża Leona XIII. W 1925 roku dodano nowy kierunek produkcji – dział mozaiki. Firma funkcjonuje obecnie.

Rzeźby z wyposażenia Kalwarii datowane są na lata 1878–1894, w tym czasie Joseph Gabriel Mayer był już w podeszłym wieku, a firmę prowadził od lat 80. XIX wieku syn Franz Borgias Mayer. Prawdopodobnie to jemu należy przypisywać nadzór nad realizacją zlecenia do Głotowa. Jak wiemy, firma miała wielu pracowników, przypuszczalnie rzeźb nie wykonał sam Franz Borgias Mayer, lecz jego współpracownicy lub uczniowie.

W przypadku niektórych wizerunków znajdujących się na wyposażeniu Kalwarii Warmińskiej daje się zauważyć podobieństwo pod względem kompozycyjnym – czy też w sposobie ukazania postaci – do przedstawień z grafik wspominanego już katalogu, jak choćby w scenie pasyjnej ze stacji XII Kalwarii.

Wzorców można też dopatrywać się w twórczości prerafaelitów, gdyż to z niej inspiracje czerpał syn założyciela instytutu Franz Borgias Mayer[17]. Ponadto w przedstawieniu IV i V stacji widać wpływy ikonograficzne twórczości Josepha Führicha. Cykl pasyjny, który namalował Führich w latach 1844–1846 dla kościoła Świętego Jana Nepomucena w Wiedniu, był często odtwarzany i kopiowany oraz w różnym stopniu naśladowany przy tworzeniu Dróg Krzyżowych w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku[18]. Inspiracje te możemy

17 https://mayersche-hofkunst.de/history/geschichte-generation-2 [data odczytu: 23 sierpnia 2022].
18 https://www.catholic.com/encyclopedia/joseph-fuhrich [data odczytu: 23 sierpnia 2022].

10. Głotowo, Kalwaria Warmińska. Grupa rzeźbiarska stacji XII (Jezus przybity do krzyża). Fot. Agnieszka Targońska, 2022.

11. Grafika grupy Ukrzyżowania z katalogu Mayer'sche kgl: privileg Kunstanstalt plasticher Arbeiten am Stiegelmeierplatz No. 1. in München. Źródło: https://books.google.pl/books?id=5VRSAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [data odczytu: 21 sierpnia 2022].

zaobserwować również w płaskorzeźbionych realizacjach 14 stacyjnych Dróg Krzyżowych występujących na terenach Warmii, na przykład: czternastostacyjna Droga Krzyżowa z kolegiaty w Dobrym Mieście, w Orzechowie, Radostowie, Lutrach i innych.

Nierozwiązana pozostaje w dalszym ciągu kwestia autorstwa grup wykonanych w terakocie. Warsztat Mayera wykonywał co prawda figury w terakocie i gipsie, do tej pory nie natrafiono jednak na dokumenty czy też znak cechowy na przedmiotowych rzeźbach, które potwierdzałyby ich pochodzenie. W tym przypadku problematyczna wydaje się próba zlokalizowania podobnych realizacji lub ich projektów, którymi mogli posługiwać się artyści. W przypadku przedstawienia Modlitwy Jezusa w Ogrójcu udało się wszakże zlokalizować identyczną realizację na terenie Kalwarii w Arenberg (północno-zachodnie Niemcy), tam postać Jezusa oraz projekt samej kaplicy wyglądają niemalże identycznie[19].

19 http://www.arenberg-info.de/Anlagen/anlagen.htm [data odczytu: 23 sierpnia 2022].

12. Głotowo, Kalwaria Warmińska. Grupa rzeźbiarska stacji V (Szymon Cyrenejczyk pomaga Jezusowi w niesieniu krzyża). Fot. Agnieszka Targońska, 2022.

13. Wiedeń, kościół Świętego Jana Nepomucena. Joseph von Führich, stacje od IV do VI Drogi Krzyżowej, 1844–1846. Źródło: https://de.wikipedia.org/wiki/F%C3%BChrich-Kreuzweg#/media/Datei:F%C3%BChrich_Kreuzweg_Johann-Nepomuk-Kirche_Leopoldstadt_02.jpg [data odczytu: 11 października 2022].

Warsztat Josepha Gabriela Mayera stanowi przykład zakładu produkującego wyposażenie sakralne na przełomie XIX i XX wieku, to jeden z kilku działających na terenie Niemiec, dostarczających obiekty do kościołów. Często realizacje zamówień duchownych opierano o propozycje katalogowe, ale jak można zauważyć to na przykładzie wyposażenia Warmińskiej Jerozolimy, zdarzały się również wyjątkowe pod względem tematycznym i artystycznym realiza-

14. Głotowo, Kalwaria Warmińska. Figura Jezusa z kaplicy Modlitwy w Ogrójcu. Fot. Agnieszka Targońska, 2022.

cje. Pracownia Mayera była jedną z najlepiej prosperujących w tym czasie, na taką skalę, że jej filie powstały w Londynie, Nowym Jorku i Paryżu.

Do wyjątkowej realizacji wyposażenia założenia kalwaryjnego w Głotowie zatrudniono cieszącą się uznaniem pracownię. Pod tym względem Kalwaria ta – z przełomu XIX i XX wieku – stanowi niepowtarzalny obiekt na terenie Warmii. Wszystko wskazuje na to, iż założenie to powstało na specjalne zamówienie wymagające indywidualnego projektu.

Agnieszka Targońska

Agnieszka Targońska, *mgr ochrony dóbr kultury, o specjalizacji muzealnictwo i zabytkoznawstwo; specjalista ds. zabytków nieruchomych w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Olsztynie.*